

Měřínský, Zdeněk

Příspěvek k možnostem rekonstrukce středověké krajiny, území zaniklých vesnic a typů sídlišť

Archaeologia historica. 1987, vol. 12, iss. [1], pp. 111-128

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139688>

Access Date: 14. 10. 2024

Version: 20241014

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Příspěvek k možnostem rekonstrukce středověké krajiny, území zaniklých vesnic a typů sídlišť

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

Sledovaná tematika, tvořící nedílnou součást studia vývoje a dějin osídlení (srov. Měřínský 1987), představuje velmi rozsáhlý okruh otázek a problémů, které zasahují do řady různých oblastí historického bádání i přírodovědných a technických disciplin. Jeho řešení je závislé na možnostech mezioborové spolupráce. Optimální oblasti studia této problematiky představují mikroregiony, zahrnující určitou geografickou jednotku danou přírodním prostředím a shodným historickým vývojem oblasti v rámci jednoho či několika uzavřených feudálních panství (srov. např. Černý 1979; Měřínský 1983).

Východiska studia jsou dána stavem zpracování vývoje vodního režimu, reliéfu povrchu, pedologickými podmínkami, vývojem lesního pokryvu a vegetace vůbec, tedy i závěry paleobotaniky o rostlinném pokryvu a pěstování užitkových rostlin, výsledky paleozoologických analýz včetně studia například malakofauny, palynologie, studia exploatace a dislokace ložisek nerostných surovin atd. Přístup k těmto poznatkům je ovlivněn spoluprací s přírodovědnými obory, jejich expertizami, vhodně volenými místy odběru vzorků, např. pro pylové analýzy, ale i studiem archívních materiálů důležitých například pro poznání vývoje lesa a i vlastními archeologickými odkryvy, jež jsou v podstatě jediným zdrojem materiálu pro paleozoologická a paleobotanická zjištění (výběr literatury pro jižní Moravu srov. Měřínský 1987, 165, pozn. č. 29).

Na tomto místě nelze dále rozebírat východiska a postupy vlastního sběru a zpracování archívních materiálů a strategií archeologického výzkumu, jenž by měl vycházet z většího systematického výzkumu doplňovaného menšími ověřovacími sondážemi na dalších lokalitách, povrchovými sběry a průzkumy spojenými s vyhledáváním nových lokalit a přesnou lokalizací těch, které jsou doloženy v písemných pramenech (srov. Měřínský 1982, 117—121; tam další lit.). V těchto souvislostech je nutno upozornit na možnosti etnografických výzkumů a stavebně historických průzkumů dosud stojících objektů (srov. např. práce J. Škabradý a Z. Smetánky 1974; 1975). Právě tato oblast není, jak ukážeme ještě dále, plně doceněna a využita včetně archeologických výzkumů dosud stojících dokladů lidové architektury (Frolec 1974; 1975).

Zásadní význam pro východiska výzkumu představuje fakt, jedná-li se o staré či mladé sídelní území. Na starém sídelním území je situace daleko komplikovanější, docházelo zde k mnohonásobným překryvům osídlení, hiátům, násilným zvrátům i urychlování celého vývoje, daným například i exponovanou polohou (srov. Měřínský 1987, 157—158) v případě jižní Moravy třeba jako kontaktní zóny vystavené většímu tlaku při řadě válečných střetů, ale i otevřené přílivu nových myšlenek a podnětů kulturních, hospodářských i technických inovací v rámci interetnických vztahů podunajské oblasti (srov. např. Frolec 1970).

Výzkumy námi sledované problematiky na starém sídelním území musí

probíhat hlavně na bázi archeologického bádání a za spolupráce dalších přírodovědných disciplin. Například studium starého mapového materiálu pro rekonstrukci území jednotlivých vesnic zde nepřináší žádané výsledky, nenačázíme zde území po pluzině v zalesněných terénech (snad něco ukáže slibně se rozvíjející letecká prospekce), poměrně vzácně se zde objevují v terénu i relikty půdorysů zaniklých vesnic atd. (Měřínský 1983, 178—179). V současnosti nemáme z území jihomoravských úvalů k dispozici půdorys žádné středověké vesnice a dokonce ani vesnického domu, i když můžeme předpokládat na základě některých výzkumů na jižním Slovensku a v městském prostředí (Uherské Hradiště), že typově tyto domy, vykazující vztahy k podunajské oblasti, jak je známe z etnografických dokladů, byly patrně dřevohlinité kombinované konstrukce (stavby s přístěnnými kůly, nabíjené stěny, vepřovice, atd.), což také značně ztěžuje stav jejich zachování v terénu a rozpoznání při archeologickém výzkumu (srov. Měřínský 1986b, 28).

Naopak v mladém sídelním území nebo regionech, kde je sídlištní síť do-
tvářena anebo vzniká během 13. století (tam také probíhá větší část výzkumů
zaniklých středověkých vesnic), lze řadu výše naznačených faktorů dobře
sledovat povrchovými průzkumy v zalesněných terénech, na kartografickém
materiálu i na základě dosud stojících objektů (srov. Měřínský 1983, 179).
Jako příklad poslouží právě oblast Českomoravské vrchoviny a Dražanské
vrchoviny. Téma našeho příspěvku lze rozčlenit do tří základních částí. Pří-
rodní prostředí podmiňující do jisté míry další sledované struktury, a to ves
a její urbanismus, její typ a dále pluzinu — území středověké vesnice. Základ-
ním určujícím faktorem pro vytváření typů sídlišť, pluziny a usedlosti byl
systém zemědělské výroby determinovaný ovšem přírodním prostředím, kli-
matickými poměry, vývojem osídlení atd. Právě otázky postupu osídlení a
jeho vývoje představovaly, jak jsme naznačili výše, jeden ze základních před-
pokladů pro formování sítě sídlišť a jejich typové odlišení (staré sídelní území,
okrajové zóny zahušťované během 11.—12. století a mladé sídelní území kolo-
nizované od 13. století; srov. Smetánka 1978).

I.

V našem výkladu se nemůžeme zabývat podrobněji otázkami přírodního
prostředí, poněvadž tato problematika je zpracována pouze dílčím způsobem
pro určité lokality a mikroregiony (např. Záblačany, Mstěnice, Pfaffenschlag,
Dolnomoravský úval, částečně i Českomoravská vrchovina a severní Morava;
srov. např. Hříbová 1956; Opravil 1972; 1974; 1983; Málek 1966a; 1970; 1970a;
1978; Kyncl 1975; 1985; Rybníčková-Rybníček 1975; 1976; Kouřil 1967; Kou-
řil-Prokop 1976; Snášil 1976; tam další lit.). Vhodné oblasti, odkud máme k dis-
pozici řadu dílčích studií, představuje právě jižní Morava s Dyjskosvrateckým
úvalem a Dolnomoravským úvalem a lokalitami, jako je Pohansko u Břeclavi,
Mikulčice (okr. Hodonín), „Petrova louka“ u Strachotína (okr. Břeclav) (srov.
např. Opravil 1965; 1966; 1967; 1972; 1973a; 1983) a Českomoravská vrchovina,
kde se pro středověké období můžeme opřít i o několik větších systematických
výzkumů, jako jsou například zaniklé vsi Pfaffenschlag u Slavonic, Mstěnice
u Hrotovic (okr. Třebíč) nebo hrad Rokštejn na Jihlavsku.

Na Českomoravské vrchovině máme k dispozici pylové diagramy (Rybníč-
ková-Rybníček 1975; Rybníčková 1974), rozbory uhlíků (Kyncl 1975; 1985;
dále dosud nepublikované analýzy E. Opravila z hradu Rokštejn) i dalších
rostlinných zbytků, hlavně obilí z Rokštejna (Kühn 1977; Cabák 1986; z celého
souboru je dosud analyzována pouze malá část) a této oblasti se týkala i řada

studií o vývoji lesa publikovaných J. Málkem (1966a; 1970; 1970a; 1976; 1978). Pokud jde o zvířecí kosti, představují z jihozápadní Moravy zajímavé kolekce nálezy ze Mstěnic (srov. dílčí publikaci Nekuda 1972, 34—35; v převaze skot, dále zastoupeny kůň, prase, ovce-koza, kur, husa, pes, kočka; srov. Nekuda 1985, 40) a zejména velký soubor z Rokštejna, který však nebude reprezentativně zachycovat průřez chovanými druhy a rasami, nýbrž spotřebu v sociálně vyšším prostředí středověkého hradu. Předběžně lze konstatovat zvýšený podíl telecího masa na spotřebě, konzumaci drůbeže a zastoupení kostí ptáků i drobných savců, doklady rybích kostí a šupin i výskyt kostí lovné zvěře, například medvěda. Z Pfaffenschlagu pochází bohužel pouze minimální množství osteologických dokladů, z nichž je doložen hovězí dobytek, koně, ovce, ovce či kozy, prasata a zajíc (Nekuda 1975, 162). Pro jihomoravskou oblast větší zpracované kolekce dokladů domácích i lovených zvířat z vrcholného středověku nemáme, ale k dispozici zde je řada kvalitních souborů a analýz osteologického materiálu k období 6.—10. století (srov. např. Kratochvíl 1969; 1969a; 1981; tam další lit.) a ze zaniklých Záblačan na Uherskohradištsku i pro následující mladohradištní období (srov. Snášil 1978, 25—27). Menší kolekce ze sídliště v trati „Štěpničky“ u Šakvic (okr. Břeclav) obsahuje doklady datované od 8. do přelomu 13. až 14. století (srov. Unger 1981, 83—85) a zpracované L. Peškem (1981). Údaje vynesené do tabulky zvláště pro mladohradištní a středověké období však nevykazují v hlavních druzích domácích zvířat rozdíly, neboť se jedná o poměrně malý vzorek. Pro středověk pouze rapidně stoupá počet doložených exemplářů kura domácího. Pro období 13.—15. století máme k dispozici též analýzu osteologického materiálu z nedalekého Strachotína (okr. Břeclav), který zpracoval C. Ambros (nepublikováno).

Jak jsme se již výše zmiňovali, nedílnou součástí studia přírodního prostředí tvoří pedologické poměry, geologie (srov. např. Pelíšek 1979; Havlíček 1973) a petrografie (shrnutí např. Čsl. vlastivěda 1968), změny hydrologických poměrů (např. Kouřil 1967; Kouřil-Prokop 1976), morfologie terénu (srov. např. Demek et al. 1988), klimatické poměry a jejich změny. Obzvláště posledně jmenovaný faktor je velmi důležitý z hledisek vývoje osídlení, systému a způsobu zemědělské výroby apod. Klima prodělávalo cyklické změny, mající vliv na vegetační kryt. Tím byla ovlivňována i hospodářská situace, skladba pěstovaných plodin, systém zemědělské výroby a ve svých důsledcích i struktura osídlení a podoba středověké krajiny jako takové.

Předpokládá se, že středoevropské podnebí v letech 1000—1250 bylo suché a mírné s chladnějšími výkyvy kolem roku 1200. Vrcholilo tzv. příznivým maximem v letech 1280—1380. V dalším období nastalo již zhoršování, v letech 1430—1465 došlo k poklesu průměrných teplot a tuto periodu charakterizovaly chladné zimy i léta, způsobující neúrodu. Potom nastává opět příznivější období s teplotním maximem v polovině 16. století a opětným zhoršováním v jeho 2. polovině (Villerding 1977, 357—405; srov. A. Habovštiak 1985, 50—51; dále srov. Štěpánek 1968a, 426—434; tam další lit.). Poznatky o klimatu jsou velmi důležité, je však nutno dále je studovat a rozpracovávat na menší územní celky a ověřovat jak na základě dostupných písemných pramenů, tak i poznatků přírodních věd z archeologických výzkumů, zejména pylových diagramů, paleobotanických analýz a studia citlivého indikátoru přírodního prostředí, jako je malakofauna (např. Ložek 1981).

Na úskalí dosavadních teorií o klimatických proměnách ve středověku, a zejména jejich rozporů v hodnocení klimatických změn různými badateli na základě jimi studovaných pramenů, upozorňuje M. Štěpánek (1968a, 430 až 434). Přesné poznatky o této problematice a jejich konfrontace se zjištěními

o době zániku řady vesnic ve 2. polovině 15. století, zakládaných zejména ve 13. století v extrémně položených polohách, například právě v klimaticky drsnějších podmínkách Českomoravské vrchoviny (navíc na méně kvalitních půdách), může ukázat určité souvislosti. Nebyl to však rozhodně faktor jediný a nejdůležitější a působil zprostředkovaně přes změny systému zemědělské výroby, ekonomické podmínky a krizové jevy v hospodářství (srov. Štěpánek 1968a, 432—434).

Na základě pylových diagramů vypracovaných E. Rybníčkovou a K. Rybníčkem (1976; tam další lit.) je poměrně dobře zachycena středověká kolonizační aktivita především na Českomoravské vrchovině a v dalších podhorských a horských polohách. Palynologické výzkumy ukázaly, že v období do konce 13. století se původní lesní porosty zachovaly jen v horských terénech a jejich podhůří a mimo ně pouze ojediněle v méně přístupných polohách. Právě tyto oblasti byly cílem kolonizačního úsilí a diagramy zachycují přeměnu lesa v zemědělskou půdu, probíhající na plošně velkém území a ve velmi krátké době. Nálezy uhlíků také naznačují, že odlesňování se dělo na většině území žďárením. Rychlý průběh kolonizace naznačuje velmi intenzivní postup osídlovacího procesu a pronikání osadníků do buko-jedlových lesů se smrkem na bonitních hnědozemních nebo slabě podzolovaných půdách. V aluviálních údolích byly klučeny olšiny s vrbou a krušinou, ve vyšších polohách olšiny se smrkem a docházelo k jejich přeměně v málo hodnotné louky a pastviny, jež periodicky zarůstaly a musely být po čase znovu obnovovány.

V nižších polohách starého sídelního území nedocházelo podle výše zmiňovaných autorů v období 11. až 15. století k podstatnějšímu rozšiřování zemědělsky obhospodařované půdy na úkor lesa, snad jen s výjimkou vyšších poloh v Chříbech a Bílých Karpatech. Drobnější korekce na úkor zalesněných terénů nelze vyloučit i v jiných mikroregionech. V rámci starého sídelního území existovaly také neosídlené a zalesněné enklávy kolonizované teprve během 12. a zejména ve 13. století, často vázané i na horší kvalitu půd. Jedna taková enkláva se například nacházela na šterkopískové terase mezi řekami Jihlavou a Svratkou ve východních částech smolínského a pohořelického, a západních částech žabčického, přisnotického a severozápadním dílu vranovického katastru. V tomto prostoru zanikly vesnice Topolany a Koválov a u obou jsou příčiny zániku shledávány ve vyschnutí vodních zdrojů a vyčerpání zemědělské půdy (Unger 1982, 171). Právě na zaniklém Kovalově u Žabčic (okr. Brno-venkov) zjistil J. Pelíšek (1979, 308—309) 61—67 % ztráty humusu od 13. století do současnosti a rychlé znehodnocování černozemě zemědělským obděláváním, způsobující nízkou produkční schopnost půd na zdejší šterkopískové terase s nízkou produkcí zemědělských plodin, což podle něj způsobilo vystěhování obyvatel vesnice.

Také doklady souborů pěstovaných kulturních rostlin známe na základě pylových diagramů hlavně z mladého sídelního území. Pěstovány byly především žito, méně pšenice a oves, vzácně ječmen, dále pohanka a len. Z ovoce je uváděna jabloň, hrušeň, srstka, třešeň, švestka, slíva a ořešák vlašský. Z nížinných poloh známe ještě nejpozději od středohradištního období révu vinnou a konopí, přičemž existují náznaky pěstování révy v dnes nevínařských horských polohách (Rybníčková-Rybníček 1976, 147; dále srov. Nekuda 1978, 172—173; Rybníčková-Rybníček 1975). Tyto údaje založené na pylových diagramech korespondují i s rozbory paleobotanickými. Například z Rokštejna (k. ú. Brtnice, okr. Jihlava) je z dosud analyzovaného asi 12 kg vzorku známo 66 druhů pěstovaných a sbíraných plodin i planých druhů a plevelů, z čehož 13 nebylo dosud pro období středověku doloženo. Hlavními

obilninami zde byly dle zastoupení ječmen obecný víceřadý (40,76 %), žito seté (24,13 %), pohanka obecná (28,15 %) a v menší míře se zde pěstovala pšenice obecná a oves setý, luštěniny pak zastupuje hrách setý. Z ovoce vzorek obsahoval jablono pěstovanou, hrušenu obecnou, slivu, broskvoň, dále lískové ořechy, len setý a množství dalších druhů rostlin a plevelů (Cabák 1986, 7—30).

Množství dalších podrobných údajů o pěstovaných rostlinách raného a vrcholného středověku je možno najít u M. Beranové (1975, 16—19, 27—31). Pro jihomoravskou oblast jsou dále důležitá nová zjištění o pěstovaných plodinách ze zaniklé vsi Narvice u Pohořelic (okr. Břeclav). E. Opravil odtud uvádí ze středověkého období doklady především ječmene obecného, dále proso seté, hrách setý, pšenici obecnou, okurky a další divoce rostoucí plodiny (Unger a kol. 1980, 96—101). Důležité údaje máme též z Bánova na Uherskobrodsku, kde je doložena mimo jiné čočka (Beranová 1975, tab. 2 mezi s. 16 a 17). V poměrně obsáhlém vzorku z hrádku zaniklé vsi Kovalov u Žabčic (okr. Brno-venkov), částečně pocházejícím z objektu datovaného do padesátých až sedmdesátých let 13. století (Unger 1981a, 322), bylo v převaze žito seté, po něm následovala pšenice obecná a ostatní druhy byly zastoupeny jen minimálně jako příměsi (Kühn-Vrublová 1983). Analyzované paleobotanické nálezy, které máme k dispozici, ukazují ve většině případů výraznou převahu žita pro období vrcholného středověku, což odpovídá změnám v systému zemědělské výroby ve 13. až 14. století, zavádění trojpolní soustavy a úhoření (Beranová 1975, 18—19; Nekuda 1985, 37, 40). Mohli bychom jmenovat i řadu dalších údajů obsažených například v rozbořech E. Opravila, charakterizujících také spíše nížinné polohy jižní Moravy a moravských úvalů v 9.—10. století (Opravil 1972) nebo prostředí středověkých měst Uherského Brodu, Olomouce, Opavy a Ostravy ve 13.—16. století (Opravil 1973; 1974a; 1976; 1984; tam další lit.).

E. Opravil (1983, 63—68) publikoval také charakteristiku přírodního prostředí a poměrů i rostlinného pokryvu údolní nivy řeky Moravy mimo jiné i v mladohradištním období a vrcholném středověku. Jedná se o staré sídelní území a základní lesní kryt údolní nivy tvořili porosty tvrdého luhu — jilmové doubravy ovlivňované v blízkosti sídlišť pastvou. Vzhledem k půdním poměrům, kdy porosty se nacházely v půdách na povrchu šterkopískových uloženin a jen v menší míře na hlinitých či hlinitopísčitých uloženinách, byly řídké a měly parkový habitus. Na písčných vyvýšeninách a přesypech, tzv. hrůdech, přecházel les v habrové doubravy, které se vyvíjely i na terase nivy a zasahovaly dále do okolní pahorkatiny (Opravil 1983, 65). Počátky sedimentace povodňových hlín pokrývajících většinu dnešního povrchu nivy mají souvislost s rozvíjením osídlovacího procesu do podhorských a horských poloh od konce 12. století. Opakující se povodně začínající pravidelně v celém rozsahu postihovat nivu dostoupily největší intenzity koncem středověku. Místy vyvinutá svrchní pohřbená půda odpovídá kratšímu období klidu asi od poloviny 13. do poloviny 14. století (Opravil 1983, 70), které nápadně souhlasí s výše zmiňovaným klimatickým tzv. příznivým maximem. Teprve pak intenzita povodní v celém povodí Moravy prudce vzrůstá a osídlení opouští i do této doby obývané vyvýšeniny v nivě (srov. např. Opravil 1981, 89).

Důležitá zjištění pro poznání přírodního prostředí na okraji údolní nivy Moravy představují výsledky výzkumu Záblačan u Polešovic (okr. Uherské Hradiště) s počátky osídlení již v 6. století, existujících přes celou mladohradištní periodu a zaniklých před polovinou století 13. (Snášil 1971, 93, 95, 109). Již v šedesátých letech byla vytvořena ucelená koncepce výzkumu vývoje osídlení v rámci etnografické oblasti Moravského Slovácka, teoreticky zdůvodněná R. Snášilem (1966; 1977; 1975, 306—307), a součástí tohoto programu

byla i široce založená spolupráce s přírodovědnými obory (Snášil 1974; 1976; 1978). Tento výzkumný program byl však realizován pouze částečně a k dispozici je řada předběžných zpráv a zjištění. Patří k nim například podrobný geologický výzkum (Havlíček 1973) a celková charakteristika ekologie lokality, nacházející se na nejnižší terase řeky Moravy 2—5 m nad nivou, před opakovanými záplavami ještě o 2 m vyšší. Lokalita sama i její okolí leží na černozemích, v době existence vsi, kdy ještě nedocházelo k periodickým záplavám, předpokládá R. Snášil (1978, 21—23) i situování části polností vesnice do nivy zaplavované v 11. až 1. polovině 13. století pouze výjimečně (od konce 12. století se počet záplav začal zvyšovat) a protkané původně sítí vodních ramen.

Doklady dřevin z archeologického výzkumu, geologické, pedologické a hydrologické poměry, geografické podmínky i prameny písemné dovolily rekonstruovat rozlohu a charakter lesa v okolí vsi, jenž se táhl ve směru sever-jih v šířce asi 2 až 2,5 km, sledoval osu toku Moravy a ležel na pravobřežní terase a částečně i v nivě, charakterizované jako řídká habrová doubrava. Pole jsou předpokládána v bezprostředním okolí lokality a celkem byly přírodní poměry velmi vhodné pro zemědělství, zejména obilnářství, dále pro dobytkařství využívající i pastvy v lese, ale i pro lov a rybolov (Snášil 1978, 23—24).

O vlastní zemědělské produkci se dochovalo kromě nářadí a různých objektů, jako například obilnic, poměrně málo přímých dokladů, a to v podobě obilíka prosa, hrachoru, a dále pecek třešně a slívy (Snášil 1974; 1978, 24—25). Již výše byla zmiňována kolekce osteologického materiálu. Na prvním místě bylo zastoupeno prase domácí, jehož výživu z větší části včetně volné pastvy zajišťovaly dubové porosty nivy, dále tur domácí, časté jsou doklady kostí kura domácího, kůň, husa, kachna domácí a pes domácí. Poměrně bohatý je i výskyt kostí lovné zvěře, ptáků a ryb, jejichž vydatným zdrojem byla řeka Morava (Snášil 1978, 25—29).

Obraťme nyní ještě jednou pozornost na studium vývoje lesa. Již výše jsme se zmiňovali o rychlém odlesňování podhorských a horských terénů v pohraničních oblastech, obklopujících kromě k jihu otevřených jihomoravských úvalů ze tří stran celou zemi, i charakterem rostlinného pokryvu údolní nivy. Všimněme si nyní podrobněji ještě dvou oblastí Moravy, kde byly otázky rozsahu pomezí hvozdu podrobněji studovány. Je to moravskoslezský pomezí les, který se rozkládal v oblasti Rychlebských hor, Hrubého a Nizkého Jeseníku, Oderských vrchů a přes Moravskou bránu přecházel do karpatské části v Beskydském podhůří a Moravskoslezských Beskydech. Nelze vyloučit, že právě tento rozsáhlý hvozd, hlavně jeho sudetskou část západně od Moravské brány, lze snad ztotožnit s „Alemure“ obsaženém v *Dagome iudex* Měška I. z let 990 až 992 a patrně i se „silva Möre“ tzv. zakládací listiny pražského biskupství z roku 1086 i „in profundissimo saltu Marahorum“ u Adama Brémského, jenž zemřel roku 1076 (srov. Měřinský 1986a, 25).

Problematikou tohoto pomezí hvozdu, hlavně jeho rozsahem a hranicemi, se podrobně zabýval E. Opravil (1974) a jeho příspěvek je cenný zejména po metodické stránce, neboť na kreslených mapkách předvádí rozdíly rekonstrukce u jednotlivých badatelů, kteří se touto tematikou zabývali, a ukazuje i na chyby a omyly, jichž se dopustili většinou příliš jednostranným použitím pouze jedné části pramenů (Opravil 1974, 115—125), i vzhledem k dobovým názorům a metodickým východiskům, s nimiž k řešení celé problematiky přistupovali. E. Opravil (1974, 125—128) pak na základě všech dostupných pramenů rekonstruoval hranici lesa pro období neolitu a sklonek mladohradištní periody. V obou případech, až na několik malých enkláv (2 v neolitu a 5 na konci mladší doby hradištní), na rozdíl od většiny předcházejících badatelů.

prokazuje souvislé zalesnění Moravské brány i ostravské pánve. K rozrušení souvislého lesního krytu na evropském rozvodí mezi Karpaty a Sudetami mělo dojít teprve ve 14.—15. století.

Hranice starého sídelního území sahala ke konci mladohradištní periody až na soutok Moravy s Desnou a pak směrem na jihovýchod v podstatě kopírovala morfologicky výrazný jihozápadní okraj Hrubého Jeseníku, do jehož podhůří zasahovala podél Oskavy, a dále okraj Nížkého Jeseníku včetně Uničovska a Záhoří, kde osídlení vytvářelo na dolní Bečvě široký záliv zasahující k severnímu úpatí Hostýnských vrchů. Tam se při dálkové komunikaci vedoucí Moravskou bránou a patrně na několika větvích této severojižní magistraly počínají vytvářet sídelní komory u Hranic, na Kelečsku, v okolí Suchdolu nad Odrou, Nového Jičina a na Příborsku. Ty představují zárodky dalšího rozvoje osídlení. Na severní, slezské straně se zvětšil rozsah sídelního území Holasíců na Opavsku od Hlučína po Krnov včetně Osoblažska. Z území na Nise zasahoval nepatrně tamní sídelní okrsek do podhůří Rychlebských hor (Javorník, Vidnava) a další enkláva se tvořila na Těšínsku. Odlesnění celé zdejší oblasti probíhá vzhledem k méně úrodným půdám i humidnějšímu klimatu pomalejším tempem než například na Českomoravské vrchovině, která představuje druhou oblast, již se chceme podrobněji zabývat.

Vývoj lesa v tomto regionu podrobně studoval J. Málek (např. 1966a; 1970; 1970a; 1976; 1978). Ten postupoval především na základě přímých terénních výzkumů a klasifikace jednotlivých společenstev v rámci tzv. biogeocenologického typologického systému (Málek 1966; 1978, 220—221), vyhodnocení nynější skladby lesa a na základě studia archívních pramenů o složení lesa během 18. a 19. století. Celá oblast Jihlavska byla až do počátku vrcholného středověku pokryta pomezním pralesem. Lesní pokryv tohoto hvozdu nebo pralesa můžeme rozdělit do několika klimatovegetačních stupňů charakterizovaných určitými vůdčími druhy lesních stromů, které se ovšem mnohdy prolínaly podle expozice a reliéfu terénu. Pro rozhraní okrajových zón starého sídelního území a vlastního hvozdu zhruba na čáře Heraltice-Rimov-Martínkov byl v převaze buk, další, již vlastní pásmo patřilo do jedlobukového stupně a nejvyšší „horské“ polohy náležely smrko-bukovému stupni. Šířka celého pomezního hvozdu mezi Čechami a Moravou je před započítáním velké středověké kolonizace odhadována na 80 km (Málek 1966, 87—102; 1970a, 79—81; k šířce hvozdu srov. Dobiáš 1930, 6—12).

Přes pomezní hvozď probíhala trasa dálkové komunikace, tzv. Haberské stezky, směřující od Moravských Budějovic na Časlavice, Heraltice a kolem Zašovic k Brtnici, Jihlavě (původně snad na Luka nad Jihlavou a Polnou) a dále do Čech (Vávra 1969). Podobně jako v případě komunikace, procházející Moravskou bránou, vznikají nejdříve koncem 12. století na této cestě a v jejím okolí jako určité etapové stanice sídelní komory v okolí Brtnice, Jihlavy, Přibyslavic atd. Během 1. třetiny, 13. století je zde již v plném proudu kolonizace, ve třicátých letech je na zeměpanském Brtnicku v podstatě již sídlištní síť dobudována a v 1. polovině 13. století pokračuje i osídlovací proces prováděný některými šlechtickými rody (Měřínský 1986, 157—158, 166—167; 1988, v tisku).

Probíhající kolonizace znamenala hledání nových zdrojů půdy k obhospodařování a rozsáhlé prostory byly do počátku 14. století odlesněny tak, že podíl lesů se v oblasti Českomoravské vrchoviny zmenšil až na 30 % (Málek 1966a, 154—155; 1982, 283—284). Svoji roli sehrála na Jihlavsku i spotřeba dřeva v důlním podnikání (Málek 1976, 145—159) a samotné dolování i rýžování zlata, zejména haldy, těžební pole se šachtami i další důlní zařízení zde též zabírala rozsáhlá, původně zalesněná území, kam se les po zániku těžebních děl

opět vrátil (srov. Vohlídal 1949; Čech 1952; Koutek 1952; Štrejn 1966; Měřinský 1984). V každém případě však vymýcení rozsáhlých zalesněných prostor v horských a podhorských terénech jihozápadní, severní a severovýchodní Moravy během 13. století znamenalo na našem území jednu z prvních ekologických katastrof vyvolaných člověkem, která se projevila například rozsáhlými povodněmi v jihomoravských úvalech, změnami vodního režimu, což mělo vliv na změny celé struktury osídlení v okolí údolní nivy (Opravil 1981, 89; 1983, 62—63; Jelinková-Měřinský 1985, 150—152; Měřinský 1982, 131).

J. Málek (1966a, 159) rekonstruoval v celé oblasti Brtnicka a Stonařovska zbytky původního zalesnění zhruba pro dobu 14. století, kdy hustá síť sídlišť s okolními polnostmi zatlačila původní les pouze do kopcovitého terénu zejména na hřebenech a strmých svazích údolí, nevhodných pro zemědělské obhospodařování, kde se uchovaly dodnes zbytky původních lesních společenstev, na okraje území či okrsků (v dnešním pojetí katastrů) jednotlivých vesnic a do menších lesíků v extravilánu (srov. Málek 1966a, 159; Měřinský 1983, 190). Přesný stupeň zalesnění ve 14. století lze však těžko odhadnout, pohyboval se, jak již bylo výše řečeno, asi kolem 30 % a někde byl i menší. Později, převážně v 15. století, řada osad zanikla (k problematice zániku srov. např. Měřinský 1982, 121—132), z toho některé i na kvalitnějších půdách, a jejich místo zde postupně ve značném rozsahu znovu zaujal les. Například na brtnickém panství asi 20 % lesní výměry k roku 1833 sloužilo původně k zemědělství a na městském jihlavském panství to k roku 1828 bylo dokonce 45 % (Málek 1982, 284, 288). Podobnou situaci lze sledovat i v řadě dalších terénů podobného charakteru, například na Jemnicku, Bitovsku (Málek 1966a; 1982), a poněkud odlišným způsobem dospěl k obdobným závěrům v oblasti Dražanské vrchoviny i E. Černý (srov. např. Černý 1973; 1979). Ten uvádí, že na katastrech 45 dnešních obcí přibýlo od konce středověku do dnešní doby 15,45 % lesní půdy na konto půdy bezlesé. Původní rozsah zalesnění odhaduje E. Černý (1983, 430) pro dobu 13.—15. století na 46,08 %.

II.

Věnujme nyní pozornost problematice rekonstrukce území středověkých vesnic a v jejich rámci vesnic zaniklých. Také při řešení tohoto okruhu otázek je nutno vycházet z faktu, jedná-li se o staré či mladé sídelní území, a platí to, co bylo řečeno již v úvodu, že totiž na starém sídelním území nemůžeme za současného stavu našich poznatků tuto problematiku s úspěchem řešit a dopracovat se konkrétních bezpečných zjištění. Naopak pro mladé sídelní území máme již některé dílčí výsledky, a to hlavně z terénu Dražanské vrchoviny (Černý 1979; tam další lit.) a částečně i z oblasti širšího Jihavska, Brtnicka a Stonařovska na moravské straně Českomoravské vrchoviny (Měřinský 1983; tam další lit.).

V prvé části jsme se zabývali přírodním prostředím jako takovým. Toto přírodní prostředí dávalo rámeček jednotlivým územím či sídelním areálům středověké vesnice, a ta jej zároveň svými zásahy, jako bylo žďaření a klučení lesa, rozvržení orné půdy, pastvin a luk, zakládání rybníků, i samostatnými lidskými sídly zásadním způsobem ovlivňovala a modifikovala. Nejdůležitější součástí struktury sídelního území vesnického sídliště byla bezesporu plůžina, která tvořila ekonomickou základnu středověkého zemědělce a byla z velké části (mimo pastevectví a další doplňkové zdroje obživy, které mohly v určitých typech osídlení převažovat) ekonomickým zdrojem zemědělské produkce. Ve způsobech rozvržení plůžiny, struktuře osídlení i typech sídlišť a jejich změnách

musíme spatřovat též probíhající změny ekonomické, sociální, doklady lepšího technického vybavení i způsobu hospodaření.

Bádání o plužině a jejím vývoji nám může dát i nové poznatky o systému zemědělské výroby (srov. Štěpánek 1967; 1968). Během 13. století předpokládají někteří badatelé (srov. Beranová 1975, 48—52) přechod od extenzivních k intenzivním formám hospodaření, tzn. od žďárového zemědělství (event. trávoplní soustavy a přílohového zemědělství) a dlouhodobého úhoření k masovému zavádění trojpolního systému, což bylo podmíněno i zdokonalením zemědělské techniky, zvýšením populace a nedostatkem volné půdy schopné extenzivních forem obhospodařování (srov. Dostál 1976, 10—11; Nekuda 1985, 33—42; Beranová 1975, 48—52; 1980, 287—313; Štěpánek 1968, 264). Tyto změny se musely odrazit i v odlišném uspořádání plužiny. Na složitost celé problematiky poukázal v naší literatuře většinou na příkladech ze západoevropského prostředí M. Štěpánek (1967; 1968).

Nejnovější výsledky výzkumů plužin ukazují jejich částečnou závislost na vertikálním členění terénu, pedologických podmínkách, mikroklimatu a vodním režimu. Vedle způsobu hospodaření působily jako modifikující faktor i dědičné zvyklosti atd. (Štěpánek 1968, 252—259; Černý 1976; 1979, 107—112). Souhrn všech faktorů působících na vytváření plužiny a jejich vzájemná vazba ani datování probíhajících změn není dosud spolehlivě objasněno. Je závislé na celkovém vývoji osídlení a stavu dochování vhodných písemných i hmotných pramenů. Je nutno vycházet především z detailního studia menších regionů.

Vznik traťové plužiny není ani chronologicky jednotný. Předpokládá se, že traťové rozvržení plužiny vyrůstalo z bloků i pásů a podíl těchto systémů na jejím vzniku se měnil od oblasti k oblasti. Organizovaná traťová plužina mohla vzniknout až po strukturálních změnách (srov. Štěpánek 1968, 265), s nimiž můžeme v našich podmínkách podle dosavadních výsledků bádání počítat během 13.—14. století. Ukázalo se, že klasický trojpolní systém, jenž se nejrychleji prosazoval v klimaticky nejvhodnějších oblastech, urychlil vznik tratí. Není však možno jednoznačně uvažovat o závislosti orebného náradí na tvaru polí, i když určitou závislost nelze popřít (Štěpánek 1968, 253—255). Bloky je možno nejčastěji doložit v hospodářsky méně vyvinutých oblastech, ve kterých ještě v novověku převládalo přílohové hospodaření se silným podílem chovu dobytka, klasické oblasti dlouhých pásových plužin jsou již od středověku charakteristické intenzivním obilnářským užíváním ploch v sousedství vesnic a dobytkařstvím na zbylých částech katastru a traťové plužiny jsou výrazem převládajícího obilnářství (Štěpánek 1968, 255). Charakter plužin byl však ovlivněn i sociálním postavením uživatelů a v oblastech s převládající drobnou držbou lze zachytit značné opožďování změn v plužině za přesuny ve způsobu hospodaření (Štěpánek 1968, 256—257).

Tento stručný exkurs založený především na dosavadních výsledcích bádání o plužinách v Německu nemohl ukázat všechny problémy, před nimiž toto velice komplikované studium stojí. V obecných rysech je však možno předpokládat, že vznik tratí ve 12.—13. století je obrazem závažných změn ve středověkém zemědělství, nezbytných pro rozvoj kolonizace a vznik zemědělských sídlišť. Výzkum koncentrace osídlení spolu s úvahami o typech plužin naznačuje, že v nejvhodnějších oblastech, tedy na starém sídelním území, mohlo dojít ke zvýšení zemědělské výroby změnou systému užívání půdy, tj. soustředováním osídlení (doklady o těchto změnách struktury ve 13. století nacházíme například na Oslavansku, dominích olomouckého biskupství, Kloboucku atd.; Měřinský 1982, 125—126; 1985, 382—383) a racionální přestavbou plužin spojenou se zavedením trojpolního systému. Podíl na

těchto změnách měla i feudální vrchnost a nezbytným předpokladem zvýšení zemědělské výroby bylo i lepší technické vybavení (Štěpánek 1968, 272). V mladém sídelním území vznikly v průběhu vrcholně středověké výstavby země ve 13.—14. století plužiny odlišující se od typů do té doby známých (např. tzv. záhumenice). Tezi, že nejsou spojeny s určitým hospodářským systémem, ale představují pouze mladší původ svého založení, může objasnit pouze další výzkum (srov. Štěpánek 1968, 273, pozn. č. 186). V moravském prostředí naopak některé mladší etnografické doklady usedlostí a jejich vazba na plužiny naznačují, že tyto typy byly charakteristické pro hospodaření s výrazným podílem dobytkařství (srov. Frolec 1974, 149; 1976).

Studium plužin na Moravě, podobně jako v Čechách i na Slovensku, je teprve v počátcích a určitých výsledků bylo dosaženo pouze díky výzkumům E. Černého (1979; tam další lit.). Kromě jeho poznatků z oblasti Dražanské vrchoviny je v počátečních fázích studium vývoje osídlení na Českomoravské vrchovině a značným přínosem pro tuto tematiku byl i komplexní výzkum zaniklé středověké vsi Pfaffenschlag u Slavonic (Nekuda 1975). Vidíme, že všechny studované oblasti, snad s výjimkou Pfaffenschlagu, se nacházejí v typickém mladém sídelním území. Na starém sídelním území můžeme pouze hypoteticky předpokládat přetváření staršího blokového a pásového rozvržení pozemků do traťové plužiny, k němuž došlo během 13.—14. století. Nelze však vyloučit i pozdější průběh tohoto procesu. Jako zcela scestná se na starém sídelním území ukázala metoda, dopracovat se ke staršímu obrazu rozvržení plužiny na základě studia mapového materiálu z minulého století (Štěpánek 1967, 731), a tak lze pouze doufat, že v budoucnu některé problémy objasní letecká fotogrammetrie a různé speciální, časově i materiálově náročné a nákladné přírodovědné metody (srov. Štěpánek 1967, 735—737).

Jiná situace je v mladém sídelním území. E. Černý (1979; tam další lit.) využil možnost sledovat relikty rozvržení pozemků zaniklých středověkých vesnic v později zalesněných partiích jejich území. Kromě závažných údajů o velikosti vesnic a plošné výměře plužiny zjistil, že v terénech s malou vertikální členitostí jasně převládá typ klínových nebo pásových záhumenic. V terénech s bohatší vertikální členitostí se setkáváme takřka výhradně s plužinami dělených úseků (Černý 1976; 1979, 110). Většina plužin v oblasti je záhumenicového typu, mnohdy s přídatnými částmi. Výměra orné půdy na jednu usedlost se na Dražanské vrchovině pohybovalo od 3,5 ha až po 18,1 ha (Černý 1979, 98). Počátky osídlení Dražanské vrchoviny lze klást do 13. století a většina studovaných středověkých vesnic zanikla během 15. století a méně již během 1. poloviny 16. století (Černý 1976; 1979, 113). Záhumenicové plužiny shledává R. Vermouzek (1982) i v mladém sídelním území Tišovska. Také Pfaffenschlag vrcholného středověku měl plužinu uspořádanou do záhumenic s přídatnými částmi. Na jednu usedlost připadalo zhruba 10 ha orné půdy a nejméně tak velkou plochu jako pole zabíraly louky a pastviny. Přes 50 % katastru zaniklé středověké vsi pokrývaly lesy. Důležitou součástí zemědělské výroby v Pfaffenschlagu bylo asi dobytkařství (srov. Nekuda 1975, 160—165).

Jinou metodu při výzkumu plužin jsme si zvolili na Českomoravské vrchovině v transektu vymezeném zhruba Jihlavou na severu a Stonařovem na jihu, jenž je široký asi 6 km (Měřínský 1983) a který v současnosti rozšiřujeme směrem východním na Brtnicko (Měřínský 1987, v tisku). Vyšli jsme při tom z rozboru starých mapových nákrešů tzv. indikačních skic z konce 1. třetiny minulého století. O problematičnosti jejich používání byla zmínka již výše (Štěpánek 1967, 731), ale pro zjištění původního tvaru katastrů je lze v kombinaci se závěry výzkumu rozsahu lesů ve 13.—16. století (Málek

1966a; 1978) i studia zaniklých vesnic na mladém sídelním území použit. Rekonstrukce původního stavu středověké krajiny a rozvržení území jednotlivých vesnic krátce po završení kolonizačního procesu, tedy rámcově v období 14. století, dovoluji vyslovit hypotézu, že také ve studované oblasti Českomoravské vrchoviny převažovalo tehdy rozvržení pozemků do záhumenic (srov. Měřínský 1983). V budoucnu bude nutno tuto hypotézu ověřit povrchoým průzkumem terénních reliktnů po zaniklých plužinách, které jsou zde podobné jako na Dražanské vrchovině, ale v omezenější míře, doloženy v zalesněných partiích zaniklých plužin. V období po hromadném zániku středověkých vesnic v tomto regionu, které můžeme klást do 2. poloviny 15. a 1. poloviny 16. století, došlo k přestavbě všech katastrů, avšak její přesnější datování nelze prozatím určit. Počátkem 19. století byla většina zdejších plužin rozvržena do nepravých tratí nebo dělených úseků.

Dosavadní stav bádání o vývoji plužin na Moravě i změnách struktury osídlení neumožňuje učinit si na jejich základě přesnější představy o systému zemědělské výroby 12.—16. století. Naznačuje však, že existovaly rozdíly mezi vývojem na starém sídelním území, kde došlo během 13. století nebo i ve 14. století k rozsáhlým změnám systému užívání půdy a zavedení trojpolní soustavy, což bylo spojeno i s koncentrací osídlení, a vývojem na mladém sídelním území. Tamní kolonizační osady s charakteristickými záhumenicovými plužinami se pravděpodobně vyznačovaly zvýšeným podílem dobytčárství v zemědělské výrobě, na což poukazují i výsledky etnografického bádání o vazbě určitých typů usedlostí a sídlišť na záhumenice i o rozšíření chlévového typu domu v mladém sídelním území (Frolec 1974, 33—37, 149; 1976). Zdá se, že na těchto územích, pokud tam vůbec došlo k přestavbě plužin a katastrů, stalo se to mnohem později, až po hromadném zániku mnohých vesnic během 15. až 1. poloviny 16. století. Tyto předpoklady však může potvrdit jen další bádání o celé problematice.

Je nepochybné, že výše naznačené změny, vrcholící během 13. století, byly spojeny se systémem zemědělské výroby. Ve 2. polovině 1. tisíciletí se i u Slovanů prosadilo extenzivní zemědělství charakterizované obilnárstvím a chovem dobytka, zejména prasat. Znamenalo to sice snížení produkce zhruba na polovinu, ale vzrostla výrazně produktivita práce na hlavu. Došlo k rozpadu rodové občiny a přechodu k občině sousedské, což bylo ukončeno během 8. a 9. století, a zároveň dochází k markantnímu demografickému přírůstku 3—4 % ročně, jehož následkem však byl při zachování extenzivních forem opět pokles produktivity, a řešení těchto procesů se pak projevilo ve vnitřní kolonizaci způsobené sociálním a demografickým tlakem (srov. referát D. Trěštíka k tezi Čechy v době slovanské; srov. Měřínský 1985a, 507). Tato vnitřní kolonizace asi neprobíhala tak intenzivně a mnohdy překotnou formou jako kolonizace vnější, jež však také do jisté míry odrážela výše zmiňované demografické tlaky, ale v širších souvislostech středoevropských.

V případě vnitřní kolonizace se jednalo o postupné pronikání do neosídleného území a zejména zahušťování oblastí slabě osídlených již ve střední a počáteční fázi mladší doby hradištní. Osídlení vytvářelo přechodné zóny mezi starým sídelním územím a dosud pustým hvozdem, kde v první fázi vznikaly na komunikacích sídelní komory (srov. Měřínský 1986, 166—167; 1988, v tisku). Důležitou roli při vnitřní kolonizaci hrály nově zakládané církevní ústavy (Měřínský 1985, 381—383) a při osídlování přechodné zóny i dalším postupu do mladého sídelního území ve 13. století hrála roli i vznikající šlechta, která zde dostávala své výsluhy (Měřínský 1986, 157—158, 166—167). Během 13. století doznala velké změny zemědělská technika a organizace zemědělství.

V masovějším měřítku se začíná uplatňovat využití motorické síly vody. Nový způsob záprahu a další novinky zvýšily účinnost biologické energie zvířat, podobně jako vodní kolo, jehož mechanická energie využívaná v mlýnech, pilách, valchách i jinde, umožnila zintenzivnit výrobu, zlevnit ji a zvýšit produktivitu práce. Toto zvýšení zemědělské produkce bývá někdy nazýváno agrární revolucí (srov. Nový et. al. 1974, 65—72, 77—93, 139—146). Na druhé straně ve 13. století, kdy dochází ke značnému rozšíření výměry orné půdy, jsou nadále v převaze extenzivní formy zemědělské výroby a pylové analýzy naznačují pro 11.—15. století, že rostlinná výroba převládala nad živočišnou (Rybníčková-Rybníček 1976, 147). Tyto závěry korespondují s některými názory na poměrně pozdní masový přechod k intenzivním formám na starém sídelním území, s nímž byly spojeny změny struktury a celkového systému zemědělské výroby. Prosazovaly se asi nerovnoměrně, někde již ve 13. století (srov. Beranová 1975, 48—52; Nekuda 1985, 37), jinde až ve 14. století, a není vyloučeno, že někde až ve století 15. Situace u nově zakládaných vesnic na mladém sídelním území dovoluje uvažovat o zavádění intenzivních forem výroby, a zejména specializovaném hospodářství, zaměřeném například na dobytčářství nebo obilnářskou výrobu. Tam, kde byla výroba na nekvalitních půdách zaměřena ve větší míře na obilnářství, dochází patrně později ve větší míře k opuštění vesnic.

Důležité poznatky o kvalitativních změnách v zemědělské výrobě a jejím systému během raného a vrcholného středověku přinesl již výše zmiňovaný výzkum Pfaffenschlagu na Slavonicku (okr. Jindřichův Hradec). Starší, mladohradištní sídliště zde existovalo ve 12. století a vesnici vrcholného středověku lze po předpokládaném hiátu v osídlení datovat do 13. až 1. čtvrtiny 15. století, přičemž ze srovnání ekonomiky obou fází osídlení vyplynula řada závažných poznatků. Podíl zemědělské půdy vůči lesu je odhadován u staršího sídliště na 35 % a u mladšího již na 50 %. K této mladší fázi náležela též záhumenicová plužina s přídatnými tratěmi o rozsahu orné půdy asi 120 ha. Velkou část pozemků tvořily patrně i louky a pastviny, což naznačuje proti fázi první s předpokládanou lesní pastvou značně rozvinuté dobytčářství. Rozvoj rostlinné výroby dokládají pylové analýzy, neboť proti žitu a pšenici, doloženým pro starší fázi, je z mladší v souboru pylového diagramu zastoupeno žito, pšenice, oves, ječmen a pohanka (Nekuda 1975, 160—165; 1978, 173).

Závěrem této části je nutno zmínit se ještě o dvou důležitých detailech, týkajících se systému zemědělské výroby a ověřených přírodovědnými expertizami. Jednak jsou to již výše zmiňované doklady o odlesňování sídelního území za postupující kolonizací žďářením, jak dokazují uhlíky v pylových diagramech (Rybníčková-Rybníček 1976, 147), a dále z dosud analyzovaného paleobotanického materiálu z Rokštejna, datovaného do 1. třetiny 15. století, v němž chybí plevel nížšího vzrůstu, vyplynul předpoklad, že obilí bylo v tomto období sklízeno vysoko nad úrovní vzrůstu nižších plevelů srpem známým způsobem, kdy žnec uchopil stébla nad zemí do hrsti a usekl je (Cabák 1986, 7—8). Podobné poznatky o sečení nad úrovní diaspor rostlin nízkého vzrůstu jsou pro 2. polovinu 13. století doloženy i na Koválově u Žabčic (okr. Brno-venkov; Kühn-Vrublová 1983, 70). Naopak E. Opravil uvádí na základě analýzy středověkých obilovin ze zaniklé osady Narvice v poloze „Klášterka“ u Pohořelic (okr. Břeclav) datované rámcově do 14. století, mezi nimiž se vyskytoval bohatý vzorek rostlin nízkého vzrůstu, že obilí bylo koseno při zemi (Unger a kol. 1980, 101). Také tato fakta z přírodovědných expertiz naznačují nerovnoměrnost vývoje a zavádění různých inovačních prvků v rámci středověkého zemědělství.

V předchozích řádcích jsme se zabývali extravilánem středověké vesnice a nyní si na závěr ještě ve stručnosti povšimneme intravilánu, tedy vlastního sídliště. Ze zorného úhlu této studie nás zajímá především jeho skladba, rozvržení, typ půdorysu, počet usedlostí a jejich typ, materiál, vazba na přírodní prostředí, morfologii terénu, vodní zdroje atd. Tyto aspekty byly již často sledovány a máme k dispozici řadu studií podrobně se zabývajících touto problematikou (srov. např. Černý 1979; Nekuda 1976; 1982; 1984; Měřínský 1986b, 26—28; tam další list), proto základní poznatky na tomto místě pouze stručně sumarizujeme.

K dispozici máme v současnosti řadu půdorysů celých sídlišť sledovaných povrchovými průzkumy například na Drahanské vrchovině nebo Českomoravské vrchovině i v jiných oblastech, a půdorysy odkryté systematickými výzkumy (např. Pfaffenschlag u Slavonic, Mstěnice u Hrotovic na Třebíčsku, Konůvky ve Ždánickém lese na Slavkovsku a částečně i Bystřec na Blanensku). Ve zkoumaných regionech (tj. jihozápadní Morava s Českomoravskou vrchovinou i Ždánický les a Drahanská vrchovina) jsou v převaze zjišťovány jako základní půdorysné typy středověkých vesnic krátké lesní lánové vsi, jak nám názorně ukazují takové příklady, jako je Pfaffenschlag, Bystřec, Konůvky atd. Doloženy jsou i návesní ulicovky (např. Vilémov a Mstěnice) a u Mstěnic jsou navíc usedlosti ve dvou řadách s rozšiřující se návesní ulicí mezi nimi vějířovitě situovány kolem tvrze s dvorem (srov. Nekuda 1982, 38—43).

V řadě vesnic stávala panská sídla — tvrze a vedle nich i kostely, přičemž se objevuje vazba těchto objektů na samotnou ves (většinou na jednom z okrajů sídliště nebo při jedné straně) a vzájemná vazba mezi kostelem a tvrzí, jako je tomu například na Konůvkách ve Ždánickém lese, Koválově u Zabčic (srov. Měřínský 1986b, 27) a dalších dosud existujících lokalitách, z nichž jmenujeme třeba Krahulov na Třebíčsku (Měřínský 1980). Počet domů se rámcově pohyboval od 16 do 30, přičemž právě na jižní Moravě máme z písemných pramenů doklady o větším počtu usedlostí (srov. Měřínský 1982, 130 až 131). Při detailních výzkumech nacházíme i řadu odlišností půdorysných a technických spojených s budováním staveb za použití různých materiálů atd. Ty jsou dány regionální diferenciací, etnickými vazbami a vztahy i přírodním prostředím (srov. Nekuda 1982, 42—43, 53—55; k etnografickým paralelám srov. Frolec 1970; 1974, 13—62; 1975). Například ve Mstěnicích nebo Pfaffenschlagu jsou domy orientovány štítem k ose půdorysu vesnice, a dále kolem dvora s vjezdem jsou situovány ostatní hospodářské objekty, chlévy, kotce a stodola. Domy měly kamenné základy a špýchary, obytné části byly patrně srubové, i když v některých případech nelze vyloučit ani celokamenný dům. Tyto poznatky odpovídají i zjištěním o vesnické architektuře jihozápadní Moravy v 19. století (Frolec 1974, 281—292; srov. Nekuda 1976, 44, obr. 15). Také řada dosud stojících objektů v jádrech nynějších obcí, pokud nedošlo k jejich necitlivým adaptacím, vykazuje v řadě prvků shodné známky s objekty i celkovým uspořádáním na archeologicky zkoumaných lokalitách. Poněkud odlišné členění měly usedlosti v oblasti Drahanské vrchoviny a Ždánického lesa, kde domy půdorysu do L (háku) byly orientovány okapovou stranou k ose vsi (potok, cesta, náves). Více zde bylo používáno jako stavebního materiálu pro srubové konstrukce dřevo a charakteristickými nálezy jsou v této oblasti bloky vypálených hliněných výmazů stěn a zejména stropů (Nekuda 1982, 46—55).

Také archeologická zjištění učiněná v tomto regionu korespondují do jisté

míry s poznatky o vesnické architektuře oblasti v 19. století (Frolec 1974, 281—292; 1978; srov. Nekuda 1976, 44, obr. 15).

Tato zjištění nás vedou k názoru, že při zachování nezbytné míry opatrnosti je v mladém sídelním území v těch regionech a mikroregionech, kde bádání opřeme o výsledky zde probíhajících archeologických výzkumů středověké architektury, možno využít pro rekonstrukci původní středověké situace starý mapový materiál, zejména indikační skicy z 1. třetiny 19. století, a dále ve velké míře stavebně historický průzkum dosud stojících objektů. Počáteční fáze tohoto výzkumu na jihozápadní Moravě ukazuje první výsledky a poměrně slibné perspektivy, zejména jedná-li se o půdorysné typy krátkých, původně asi jednořadých lesních lánových vsí (např. Panská Lhota na Brtnicku), někdy i s naproti stojící tvrzí (Přímělkov, tamtéž), lesních lánových návěsních vsí (Uhřínovice, tamtéž) nebo silniční vsi s vazbou na kostel a tvrz stojící na protilehlých okrajích (Příseka, tamtéž; vše okr. Jihlava). Objeveny byly i pozůstatky pozdněgotických špýcharů patrně z počátku nebo průběhu 1. poloviny 16. století, vybavených i opracovávanými kamenickými články (např. Čížov, Prostředkovice; okr. Jihlava; Číchov; okr. Třebíč).

Tyto výzkumy a z nich vyplývající závěry bude však nutno provádět vždy ve větších územních celcích jednoho mikroregionu s vazbou na historický vývoj v rámci jednoho feudálního panství (to se týká i rekonstrukce středověké sídlištní sítě a území jednotlivých vesnic), a dále je při takto pojatém výzkumu nutno používat komplexně všech dostupných metod, jak jsme se o nich zmiňovali v této studii. Důraz bude nutno položit na spolupráci s etnografií a na stavebně historické průzkumy dosud stojící vesnické architektury ve vybraných regionech mladého sídelního území, kde původ jednotlivých objektů a jejich půdorysné uspořádání je možno rámcově předpokládat již v 15.—16. století. Ideální by též bylo za vhodných okolností podrobit tyto objekty i archeologickým sondážím třeba menšího rozsahu s cílem přinést doklady o jejich stáří a vývoji (srov. Měřínský 1982, 136—142). Podobně mnoho nových, poměrně spolehlivých pohotových informací může přinést, jak ukazují výsledky na Bystřeci (okr. Blansko), geofyzikální prospeke a výzkum na zaniklých středověkých vesnicích (Hašek-Měřínský 1987, 109—111). Budoucí výzkum vesnické středověké architektury bude nutno směřovat i do dalších oblastí, které doposud unikají našemu poznání. Týká se to především jižní a jihovýchodní Moravy, tedy regionů klíčových pro poznání celkového vývoje osídlení a jeho forem ve starém sídelním území. Dosud nepatrné jsou i naše poznatky o středověkém vesnickém domu severní Moravy a Slezska.

Dlouhý historický vývoj, jehož určitým mezníkem byla bezesporu převratná doba 13. století, vytvořil středověkou kulturní krajinu a přes všechny peripetie spojené s dílčími změnami a zásahy, jako byl například zánik mnoha vesnic a s nimi spojené opuštění části zemědělsky obhospodařované půdy i opětné šíření lesa, a naopak zase pozdější dílčí obnovování těchto pustých sídlišť, doplňování sítě osídlení, zásahy do přírodního prostředí spjaté se stavbou rybníků, důlními díly, vznikem městských útvarů atd., přes všechny tyto dílčí změny a korekce byla vytvořena kulturní krajina s charakteristickou sítí sídlišť, jejich půdorysnými formami, způsobem osídlení i sídlištní strukturou, jejíž základy byly položeny před 800 lety a která přes různé dílčí změny z tradic tohoto dlouhodobého vývoje neustále vycházela a dále na nich stávala. Tato kulturní krajina prodělala za poslední necelé půlstoletí zásadní změny, v nichž zanikají výše popisované aspekty, jež jsou předmětem naší studie. Proto je úkolem jak archeologie, etnografie a historické geografie,

tak i dalších oborů a historického bádání v tom nejširším slova smyslu vůbec, věnovat dokumentaci a výzkumu této problematiky zvýšenou pozornost, vytvářet podrobný a plastický obraz celého složitého vývoje a uchovat z něho to podstatné, co bylo výsledkem činnosti našich předků po mnoho staletí, pro generace budoucí.

Literatura

- Beranová M., 1975: Zemědělská výroba v 11./14. století na území Československa, Studie AÚ ČSAV Brno III, 1974, sv. 1. Praha.
- 1980: Zemědělství starých Slovanů. Praha.
- Cabák P., 1986: Příspěvek ke studiu vývojových změn ve složení plodin a plevelů v bramborářském výrobním typu (rkp. nepubl. dipl. práce na katedře botaniky a šlechtění FA VŠZ v Brně vedené doc. dr. F. Kühnem, CSc.). Brno.
- Čech V., 1952: O starých dolech na stříbrnou rudu mezi Jihlavou a Pelhřimovem na Českomoravské vysočině, Sborník Ústředního ústavu geologického XIX, 117—136.
- Černý E., 1973: Osudy plužin zaniklých středověkých osad na Drahanské vrchovině, HG 11, 195—208.
- 1976: Typy plužin zaniklých středověkých osad na Drahanské vrchovině z hlediska vertikální členitosti terénu, AH 1, 99—106.
- 1979: Zaniklé středověké osady a jejich plužiny, Studie ČSAV, č. 1. Praha.
- 1983: Vztah zaniklých plužin k rozloze lesů na Drahanské vrchovině v období vrcholného feudalismu, AH 8, 423—431.
- Čsl. vlastivěda, 1968: Československá vlastivěda, díl I. Příroda, sv. 1. Praha.
- Demek J. et al., 1988: Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny. Praha.
- Dobiáš J., 1930: Německé osídlení ostrůvku jihlavského, Časopis archivní školy VIII, 1—92.
- Dostál B., 1976: Zemědělská výroba na území ČSSR v 6.—10. století, AH 1, 9—26.
- Hřibová B., 1956: Mapa přírodní krajiny českých zemí ve 12. století, Sborník VŠP v Olomouci, přírodní vědy II, 61—94.
- Frolec V., 1970: Kozurní společnost a interetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 80, seš. 3. Praha.
- 1974: Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku. Brno.
- 1975: K otázce vztahů mezi archeologickými a etnografickými doklady vesnického obydlí, AR XXVII, 342—345.
- 1976: Pokus o etnografickou interpretaci archeologických výzkumů středověké zemědělské usedlosti, AH 1, 49—52.
- 1978: Stavební vývoj a bydlení na vesnici v oblasti Ždánického lesa, Slovácko XX, 33—48.
- Habovštiak A., 1985: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava.
- Hašek V.—Měřinský Z., 1987: Podíl geofyziky při archeologických výzkumech na Moravě v letech 1983—1985. In: Sborník 5. celoštátneho sympózia Archeológia-geofyzika-archeometria, AIA V, Nové Vozokany 1986, 102—140. Nitra.
- Havlíček P., 1973: Výsledky geologického výzkumu na lokalitě „Záblacany“. In: ZSV. Díl II., 127—136. Uherské Hradiště, rok. neuv.
- Jelínková D.—Měřinský Z., 1985: Slovanské osídlení v oblasti soutoku Dyje a Svratky. (Příspěvek k otázkám sídelního a společensko-ekonomického vývoje regionu od 6. do 13. století), SbnNM, řada A—Historie XXXIX, 143—154.
- Kouřil Z., 1987: Archeologická sonda v Mikulčicích, VVM XIX, 69—76.
- Kouřil Z.—Prokop J., 1976: Podzemní voda údolí řeky Dyje, AH 1, 283—296.
- Koutek J., 1952: O rudních žilách a starém dolování u Jihlavy, Sborník Ústředního ústavu geologického XIX, 77—116.
- Kratochvíl Z., 1969: Die Tiere des Burgwalles Pohansko, Přírodovědné práce ústavů ČSAV v Brně NS III, sv. 1.
- 1969a: Wildlebende Tiere und einige Haustiere der Burgstätte Pohansko, Přírodovědné práce ústavů ČSAV v Brně NS III, sv. 3.
- 1981: Tierknochenfunde aus der grossmährischen Siedlung Mikulčice. I. Das Hausschwein, Studie AÚ ČSAV Brno IX, sv. 3. Praha.
- Kühn F., 1977: Obilí z hradu Rokštýn u Luk nad Jihlavou (okr. Jihlava), PV 1975, 93—94. Brno.

- Kühn F.—Vrublová I., 1983: Středověké obilí ze Žabčic (okr. Brno-venkov), PV 1981, 68—71. Brno.
- Kyncl J., 1975: Rozbor nálezu uhlíků. In: V. Nekuda, Pfaffenschlag, Příloha II, 199—208. Brno.
- 1985: Výsledky rozboru uhlíků a paleogeobotanická rekonstrukce lokality Mstěnice. In: V. Nekuda, Mstěnice 1. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Hrádek-tvrz-dvůr-předsunutá opevnění, 189—192. Brno.
- Ložek V., 1981: Malakozoologické nálezy z lokality Šakvice—Štěpničky, AR XXXIII, 89.
- Málek J., 1966: Vegetační vymezení lesních oblastí na jihozápadní Moravě, VVM XVIII, 87—102.
- 1966a: Vývoj vegetace na území osad zaniklých v 15. a 16. století v oblasti jihozápadní Moravy, ČMM, vědy společenské LI, 153—180.
- 1970: Entwicklung der Wälder Südwestmährens unter dem Einfluß des Menschen, Přírodovědné práce ústavů ČSAV v Brně NS IV, sv. 5, 1—45.
- 1970a: K využití biogeocenologické typologie pro studium vývoje osídlení. (Problematika počátku pomezního hvozdu na Haberské cestě), HG 5, 79—83.
- 1976: Vlivy hornictví na lesy na příkladu Jihlavska a Pelhřimovska, Dějiny věd a techniky 9, 145—159.
- 1978: Obraz lesů jihozápadní Moravy od 16. století z dynamického hlediska, ČMM, vědy společenské LXIII, 193—222.
- 1982: Změny rozsahu lesů ve středověku na jihozápadní Moravě, Vědecké práce Zemědělského muzea 22, 283—292.
- Matějek F., 1979: Činžovní pole v moravských lánových rejstřících. Jejich vztah k vnitřní kolonizaci, Sborník archivních prací 29, 319—349.
- 1980: Lánová soustava na západní a střední Moravě, ČMatMor IC, 297—317.
- Měřinský Z., 1980: Povrchový průzkum středověkého hrádku v Krahulově a pokus o lokalizaci zaniklé středověké osady Certovec u Čichova (okr. Třebíč), PV 1977, 86. Brno.
- 1982: Studium dějin osídlení na Moravě a ve Slezsku. (Současný stav a další perspektivy se zvláštním zřetelem k výzkumu zaniklých středověkých vesnic), AH 7, 113—156.
- 1983: Poznámky k možnostem rekonstrukce území zaniklých středověkých vesnic na jižní a jihozápadní Moravě, HG 21, 177—204.
- 1984: Hornické vsi Velké a Malé Stítky u Svojkovic a Hor (okr. Jihlava a Třebíč). In: Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami. Sborník, 23—43. Brno.
- 1985: Církevní instituce na Moravě a jejich úloha ve vývoji hospodářství a osídlení od 10. století do předhusitského období, AH 10, 375—393.
- 1985a: Čechy v době slovanské, AH 10, 506—508.
- 1986: Doba slovanská. In: Pravěk Třebíčska, 147—171. Brno.
- 1986a: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů, PA LXXVII, 18 až 80.
- 1986b: Podíl archeologie na výzkumu středověké architektury 11. až 1. poloviny 16. století na Moravě a ve Slezsku, AH 11, 25—38.
- 1987: Problematika vývoje osídlení jižní a jihozápadní Moravy v 10. až 1. polovině 16. století (metody, východiska a dosažené výsledky). In: Mikulovská symposia. XVI. MS 1986, 157—167. Praha.
- 1988: Počátky osídlení Brtnicka a nejstarší dějiny obce Brtnice a její okolí od poloviny 13. století do válek husitských: In: Dějiny Brtnice, v tisku. Brno.
- Nekuda V., 1972: Středověká ves Mstěnice. Deset let archeologického výzkumu 1960—1970, VVM XXIV, 12—47.
- 1975: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. (Příspěvek k dějinám středověké vesnice). Brno.
- 1976: Příspěvek k charakteristice středověké zemědělské usedlosti na Moravě, AH 1, 33—48.
- 1978: K vývoji zemědělských sídlišť v 10.—13. století na Moravě ve světle pramenů hmotných, AH 3, 171—182.
- 1982: Středověká vesnice na Moravě ve světle archeologických výzkumů zaniklých osad, AH 7, 33—66.
- 1984: Vesnický středověký dům na Moravě, AH 9, 21—37.
- 1985: Zemědělská výroba v období feudalismu na Moravě ve světle archeologických výzkumů, AH 10, 33—46.
- Nový L. et al., 1974: Dějiny techniky v Československu (do konce 18. století). Praha.
- Opravil E., 1965: K charakteristice přírodních poměrů okolí Starého Města v době

- Velkomoravské. In: Almanach Velká Morava, 150—154. Brno.
- 1966: Lesní dřeviny na Pohansku v době říše velkomoravské, SPFFBU E 11, 133—136.
 - 1967: Die südmährischen Wälder im jüngeren Holozän, Přírodovědné práce ústavů ČSAV v Brně NS I, sv. 3.
 - 1972: Rostliny z velkomoravského hradiště v Mikulčicích. Výzkum z let 1954 až 1965, Studie AÚ ČSAV Brno I, 1972, sv. 2. Praha.
 - 1973: Příspěvek k charakteristice středověkých rostlinných souborů. In: ZSV. Díl II., 67—87. Uherské Hradiště, rok neuv.
 - 1973a: Změny údolní nivy řeky Moravy ve středověku. In: ZSV. Díl II., 89—92. Uherské Hradiště, rok neuv.
 - 1974: Moravskoslezský pomezí les do začátku kolonizace. In: Archeologický sborník, Ostravské muzeum, 113—133. Ostrava.
 - 1974a: Z historie pohanky, Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 14, 51—55.
 - 1976: Archeobotanické nálezy z městského jádra Uherského Brodu, Studie AÚ ČSAV Brno III, 1974, sv. 4. Praha.
 - 1981: Dřeviny ze sídliště v nivě Dyje u Šakvic, AR XXXIII, 89—91.
 - 1983: Údolní niva v době hradištní (ČSSR — povodí Moravy a Poodří), Studie AÚ ČSAV Brno XI, sv. 2. Praha.
 - 1984: Rostlinné zbytky ze dvora kupeckého domu v Olomouci (13.—17. stol.), AR XXXVI, 194—202.
- Pelišek J., 1979: Geologické a pedologické poměry na archeologické lokalitě hrádku „Kulatý kopec“ u zaniklé vsi Koválov u Žabčic, okr. Brno-venkov, AH 4, 303—309.
- Peške L., 1981: Osteologické nálezy ze Šakvic, poloha Štěpničky, AR 33, 88—89.
- Rybníčková E., 1974: Die Entwicklung der Vegetation und Flora im südlichen Teil der Böhmisch-Mährischen Höhe während des Spätglazials und Holozäns. In: Vegetace ČSSR A 7, 1—164. Praha.
- Rybníčková E.—Rybníček K., 1975: Ergebnisse einer paläo-entomologischen Erforschung. In: V. Nekuda, Pfaffenschlag, Příloha I, 183—197. Brno.
- 1976: Zemědělství mladšího středověku v pylových analýzách, AH 1, 145—149.
- Smetánka Z., 1978: Přírodní poměry a osídlování Čech v 10.—13. století. (Výtah z referátu), AH 3, 331—334.
- Snášil R., 1966: K problematice regionálních výzkumů zaniklých středověkých osad, VVM XVIII, 103—106.
- 1970: K metodám a dílčím výsledkům průzkumu na zaniklých středověkých osadách ve středním Pomoraví. In: Referáty z I. pracovní porady mladých archeologů. Příloha VVM XXII, 1970, č. 3, 82—84.
 - 1971: Záblačany (okres Uherské Hradiště). In: ZSV. Díl I., 89—115. Uherské Hradiště, rok neuv.
 - 1974: Botanické a entomologické nálezy ze zaniklých Záblačan (okr. Uherské Hradiště), PV 1973, 77—78. Brno.
 - 1975: Archeologie a vesnická sídliště 10.—13. století na Moravě, AR XXVII, 305—317.
 - 1976: Životní prostředí vesnických sídlišť 10.—15. století v ČSR. (Nástin dosa- vadních výsledků), AH 1, 139—144.
 - 1978: Ekologie a zdroje stravy v Záblačanech do poloviny 13. století, Slovácko XX, 21—32.
- Škabrada J.—Smetánka Z., 1974: Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách. Příspěvek k poznání hmotné kultury středověké vesnice, AR XXVI, 236—270.
- 1975: Vesnická architektura a archeologie. Příspěvek k možnostem studia stavebního utváření české středověké vesnice, AR XXVII, 329—337.
- Štěpánek M., 1967: Plužina jako pramen dějin osídlení. (Příspěvky k dějinám osídlení 1), ČsČH XV, 725—746.
- 1968: Plužina jako pramen dějin osídlení. (Příspěvky k dějinám osídlení 2), ČsČH XVI, 247—274.
 - 1968a: Změny vegetace a klimatu v historickém období. (Příspěvky k dějinám osídlení 3), ČsČH XVI, 415—434.
- Štrejn Z., 1966: Staré stříbrné doly na Třeštsku. Jihlava.
- Unger J., 1981: Hradištní a středověká osada u Šakvic, okr. Břeclav, AR XXXIII, 55—87.
- 1981a: Nálezy z objektu datovaného mincí na tvrzišti „Kulatý kopec“ u Žabčic (okr. Brno-venkov), AH 6, 315—325.

- 1982: Vývoj osídlení na soutoku Jihlavy a Svratky ve 13. až 15. století, AH 7, 169—177.
- Unger J. a kol., 1980: Pohořelice-Klásterka. Praveké sídliště, slovanská osada a zaniklá středověká ves, Studie AÚ ČSAV Brno VIII, sv. 2. Praha.
- Vávra I., 1969: Haberská cesta, HG 3, 8—32.
- Vermouzek R., 1982: Plužina jako datovací pomůcka, AH 7, 265—276.
- Vohlídal A., 1949: O jihlavském hornictví. Jihlava.
- Willerding U., 1977: Über Klimaentwicklung und Vegetationsverhältnisse im Zeitraum Eisenzeit bis Mittelalter. In: Das Dorf der Eisenzeit und des frühen Mittelalters (red. H. Jankuhn), 357—405. Göttingen.

Zusammenfassung

Die Rekonstruktionsmöglichkeiten der mittelalterlichen Landschaft, des Geländes der Wüstungen und der Siedlungstypen

Die verfolgte Problematik ist ein untrennbarer Bestandteil des Studiums der Siedlungsentwicklung und Siedlungsgeschichte, und berührt verschiedene Gebiete der geschichtlichen Forschung, sowie der naturwissenschaftlichen und technischen Disziplinen. Optimale Studienggebiete sind Mikroregionen, die eine bestimmte, vom natürlichen Milieu und übereinstimmender Entwicklung gegebene geographische Einheit umfassen, also Gebiete im Rahmen einer oder einiger geschlossener Feudalherrschaften. Die Ausgangspunkte der Untersuchung betreffen das Studium der natürlichen Verhältnisse, die Bearbeitung der verfügbaren Archivbelege, vor allem des alten kartographischen Materials, Oberflächenerkundungen im Gelände usw.

Von grundlegender Bedeutung für die erwähnten Untersuchungen ist Tatsache, ob es sich um altes oder jüngeres Siedlungsland handelt, denn im erstgenannten Fall ist die Lage weitaus komplizierter, es ist vor allem zu mehrfachen Überlagerungen der Besiedlung gekommen u.a.m. Umgekehrt kann man in jüngerm Siedlungsland oder Regionen, wo das Siedlungsnetz erst im Laufe des 13. Jahrhunderts beendet war oder entstanden ist, eine Reihe von Erscheinungen sowohl durch Oberflächenerkundungen als auch im Archivstudium, besonders kartographischer Belege, verfolgen, vor allem jedoch im Zuge der Untersuchung im Gelände noch erkennbarer Relikte, sowie der eigentlichen archäologischen Forschungen.

Das bearbeitete Thema läßt sich in drei Abschnitte gliedern. In erster Linie ist es das natürliche Milieu, das die weiteren verfolgten Strukturen bedingt, zu denen vor allem das Dorf und sein Urbanismus, sein Typ und das Flurbild mit dem sonstigen Gebiet des mittelalterlichen Dorfes gehören. Es zeigt sich, daß das allerdings vom natürlichen Milieu, den klimatischen Bedingungen, den Gesamtentwicklungs-Trends u.s.w. determinierte System der landwirtschaftlichen Produktion grundlegender und bestimmender Faktor der Entstehung aller Siedlungs-, Flurbild- und Gehöfttypen gewesen ist. Gerade der Fortgang der Besiedlung und ihrer Entwicklung bedeutete eine der wichtigen Voraussetzungen der Formung des Siedlungsnetzes und dessen Typenverschiedenheit (altes Siedlungsgebiet, Randzonen mit Verdichtung des Siedlungsnetzes im Laufe des 11.—12. Jahrhunderts und junges, seit dem 13. Jahrhundert kolonisiertes Siedlungsgebiet). Im Schlußteil der Studie werden Rekonstruktionsbeispiele der ursprünglichen Siedlungsstruktur aus Südwest-Mähren, konkret aus den Mikroregionen Stonařovsko und Brtnicko in der Gegend Jihlava (Iglau) beschrieben und analysiert.